

Dr. Mink bracht werkers uit vorige eeuw in kaart: "Evangelisten van groot belang voor de kerk"

door Frans Verkade

De staalkaart van godsdienstig en met name hervormd Drenthe en Noordwest-Overijssel had er wellicht veel anders uitgezien wanneer landelijke evangelisatieverenigingen deze provincie in de vorige eeuw links hadden laten liggen. Dat gebeurde dus niet. De zogeheten HEMA-gemeenten (Hoogeveen, Emmen, Meppel en Assen) en ook Steenwijk werden stuk voor stuk aangedaan. Moderne opvattingen werden fel bestreden. Dat leidde in Meppel en Hoogeveen tot een ommekeer. Daar moesten moderen predikanten het veld ruim voor confessionele opvolgers. Als reactie hierop werden Remonstrantse gemeenten gesticht. In Assen en Emmen bleven de verontruste hervormden lange tijd in evangelisaties kerken.

Dr. G.J. Mink (gereformeerd predikant te Katwijk aan Zee) heeft recent een studie hieromtrent afgerond. Hij heeft daarin een enorme hoeveelheid arbeid belicht die doorgaans niet in boeken over de kerkgeschiedenis voorkomt. Hij concludeert dat de evangelisten "van grote betekenis zijn geweest voor de voortgang en de ontwikkeling van het protestants kerkelijk leven in Nederland". Wat betreft de waardering hiervoor is de titel van zijn recent verschenen boek veelzeggend: "Op het tweede plan, Evangelisten in de tweede helft van de negentiende eeuw".

De auteur geeft allereerst een interessante tekening van de diverse leefomstandigheden in genoemd tijdvak. Als aanleiding tot evangelisatie noemt hij de strijd tegen het rooms-katholicisme, dat sedert het jaar 1795 meer en meer in Nederland terrein won met alle gevolgen vandien voor de hervormden.

Hij wijst vervolgens op de theologische verschillen en andere problemen binnen de hervormde kerk. Tenslotte noemt hij de soortgelijke missionaire ontwikkelingen in met name Engeland, die Hollandse deelnemers aan conferenties tot denken hebben gezet.

Archieven onvindbaar

Dr. Mink brengt aansluitend de historie naar voren van vijf grote verenigingen. Hij noemt slechts terloops de provinciaal opererende verenigingen en stelt over de kleinere organisaties dat "in de meeste gevallen" de archieven onvindbaar zijn. Alle aandacht wordt derhalve gericht op de Evangelische Maatschappij, de Nederlandsche Evangelisch-protestantsche Vereeniging (NEPV), de Vereeniging tot Heil des Volks, de Vereeniging van Vrienden der Waarheid en de Confessioneele Vereeniging. Hun omgangsvormen met de evangelisten zijn nader bestudeerd.

In het vijfde hoofdstuk belicht de auteur van elke vereniging een evangelist. Met prof. dr. G. Dekker bij de verdediging van dit proefschrift vraag ik me af of dr. Mink met deze vijf een representatief beeld schetst. Allereerst ontbreekt het aan een gedegen onderbouwing van de keuze. Voorts blijkt het met de meesten - vaak nogal eigenzinnige baasjes - minder prettig te verlopen.

Naar de NEPV-evangelisten is dankzij een jubileumboek vrij snel een onderzoek uit te voeren. Dan blijkt dat slechts vier van de circa vijftig evangelisten ongewenst ontslag is aangezegd. De auteur kiest door de keuze op F. van Kooij te laten vallen net één van deze vier terwijl veel meer evangelisten nagenoeg hun hele leven op een dienende wijze dit werk hebben verricht.

Zuidveen

Dr. Mink noemt het werk van evangelist Kors Holleman te Zuidveen bij Steenwijk. Voor de Vereeniging "Tot Heil des Volks" was hij in 1853 (op 25-jarige leeftijd) alhier werkzaam. Het volgende jaar stond hij overigens op de stoep bij de grondlegger van deze vereniging, ds. Jan de Liefde uit Amsterdam. Hij wenste "een gedegen opleiding".

De "kerstvakantie" van dat eerste studiejaar werd aangegrepen voor een evangelisatiereis naar Overijssel. Eerst op de stoomboot naar Kampen en Zwolle. Vervolgens per diligence naar Steenwijk om eenmaal in Zuidveen aangekomen te constateren dat het daar tot het begin van een opwekking was gekomen.

Het was zijn bedoeling op de beide Kerstdagen in de school te spreken. De burgemeester stak er echter een stokje voor waardoor naar alternatieve ruimten moest worden uitgezien. De evangelist trad tijdens deze reis ook op in de afgescheiden kerken van Steenwijk, Wanneperveen en Staphorst. De afgescheidenen uit Meppel weigerden hem. Zijns inziens vanwege "hyperorthodoxie". Dr. Mink brengt overigens veel meer lezenswaardigheden over Holleman aan het daglicht.

Smilde

Door de Vrienden der Waarheid werd het oog op Nicolaas Bakker gevestigd. Blijkens de voetnoten was hij in de jaren 1878 en 1879 in Vollenhove werkzaam en in 1880 te Hoogeveen. Meer wordt ons in de studie verteld over de confessionele evangelist Hendrik Johannes Heijnes. Het is dr. Mink overigens ontgaan dat hij in mei 1858 door de classis Amsterdam tot catechiseermeester bevoegd was.

Hoe dan ook, in 1866 werd deze in Dalftsen werkende evangelist tegen een jaarsalaris van zeshonderd gulden door de Confessionele Vereniging in dienst genomen en als zodanig in Smilde aanbevolen.

Heijnes wilde liever naar elders daar men in Smilde graag over de uitverkiezing hoorde spreken. Dat lag hem niet omdat hij aanhanger van de algemene verzoening zou zijn. Het ging toch door en aan Heijnes de taak voor vier groepen catechese te verzorgen, op zondag tweemaal te preken in Hijkersmilde en Kloosterveen, op dinsdag en woensdag beurtelings langs Meppel, Assen, Beilen, Appelscha en Hoogeveen te trekken en bovendien in Smilde het pastoraat te verzorgen.

Hoogeveen

Geen geringe opgave. In Hoogeveen ontstonden problemen doordat hij weigerde de doop te bedienen en daar ook andere evangelisten werkzaam waren. In Smilde bleek hij meer bezig te zijn met christelijk onderwijs. Amper een half jaar na de aanstelling kwam Heijnes zelfs met een plan om maar aan Smilde te kunnen ontluchten. Dat mislukte. Het Heil des Volks werd vervolgens eveneens tevergeefs benaderd. Het sudderde voort tot oktober 1867. Reeds toen werd hij overgeplaatst naar Voorschoten en werd de post Smilde opgeheven.

Hiaten

Concluderend kan worden gesteld dat dr. Mink zeker in een gapende leemte heeft voorzien. Een schat aan gegevens is boven tafel gekomen. Daarvoor mag een ieder die bij de kerkhistorie betrokken is dankbaar zijn. Echter ik mis een beschouwing over de gevolgen van en de reacties op het werk van de vele tientallen godsdienstonderwijzers c.q. evangelisten en het lijkt me minder gelukkig dat hij de beschrijving reeds na de Doleantie afsluit.

Immers dat moment in de kerkhistorie en de ontwikkeling van de veengebieden aan het begin van deze eeuw hebben juist tot een uitbreiding van het aantal evangelisaties bijgedragen. Daardoor slaat hij de plank mis wanneer hij stelt dat "het totaal aantal evangelisatieposten in Nederland" sinds het jaar 1875 daalde. Alleen al bij de Bond voor Evangelisaties waren ettelijke decennia later meer posten aangesloten dan dr. Mink op het hoogtepunt noemt.

In bijlagen geeft de auteur vervolgens een opsomming van de diverse posten en van honderdtwintig evangelisten. Vooropgesteld dat zoiets een gigantische klus omvat, mag er toch ook van een promovendus het nodige worden verwacht. Hier liggen echter nogal wat hiaten en slordigheden.

Meppel

Een vergelijking tussen de evangelistenlijst van de NEPV (pag. 211/212) en het jubileumboek van deze vereniging laat zien dat dr. Mink meerdere werkers over het hoofd heeft gezien, hoewel hij ze elders in het boek vaak wel noemt. D. Wilkens is niet reeds in 1862 gestopt. Bij een overzicht van de evangelisatieposten wordt onder Deventer C. Lindonk gemist en C. Taanman zou deze post hebben gecombineerd met Hoogeveen. Even later wordt de arbeid van K. Eekhof niet in de lijsten meegenomen evenals het feit dat W. Lubach in Emmen heeft geëvangeliiseerd.

Sowieso is het dr. Mink blijkbaar ontgaan dat genoemde Eekhof later wel predikant is geworden, in tenminste zeven Hollandse gemeenten (waaronder Rouveen). Ondanks de gedetailleerde beschrijving van genoemde Taanman wordt geen melding gemaakt van de door hem aanvaarde benoeming in 1889 tot godsdienstonderwijzer te Echten bij Ruinen. Blijkens de stukken van de classis Dordrecht is K. Stelma niet in 1879 maar een jaar eerder bevoegd als godsdienstonderwijzer. Zo zijn er bij de te summier onderzochte gegevens veel meer kanttekeningen te plaatsen.

Acht toegevoegde kaarten maken er door het gemis aan plaatsnamen en zelfs provinciegrenzen een zoekplaatje van. Temeer daar onder andere het wel gememoreerde werk van de Evangelische Maatschappij te Groningen, de activiteiten van de Confessionele Vereniging door P.J. Nauta in Meppel en omgeving en het werk van de NEPV te Borger helaas daarop onopgemerkt blijven.

N.a.v. "Op het tweede plan. Evangelisten in de tweede helft van de negentiende eeuw", door G.J. Mink. Uitgave J.J. Groen en Zoon te Leiden, 1995; 296 blz.; f 39,50.